Сергей Степанович Васильев-Борогонскай олонхолоругар өн туттуллуута

Толордо: Лыткина Сардана Уус Алдан улууһун И.Н.Жирков аатынан Дүпсүн орто уопсай үөрэхтээһинин оскуолатын 8 кылааһын үөрэнээччитэ

Салайааччыта: Уус Алдан улууһун И.Н. Жирков аатынан Дүпсүн орто уопсай үөрэхтээһинин оскуолатын саха тылын уонна литературатын учуутала Сивцева Ньургуйаана Алексеевна

Научнай консультана: ХИНТуоКҮ М-ТПП-21 маҕыстыраана Герасимова Евдокия Софроновна

Үлэ сыала: С.С. Васильев-Борогонскай олонхолоругар өн туттуллууларын үөрэтии уонна ырытыы.

Чинчийии ньымалара: хомулук уонна ырытыы.

Ырытыы хайысхалара:

1. Олонхоҕо өн туттуллуутун булуу;
2. Өн бөлөҕүнэн араастарын, ис хоһоонун суолтатынан наардааһын.

Саха норуотун ойдөбүлүгэр өн суолтата

1	Сахалар ордук үс өнү дьүөрэлиллэр: ***от күөҕэ, хара, үрүҥ.***
2	Бу өнөнөр барыа олох бэлиэтэ суолталаахтар: ***хара*** – сир, ***от күөҕэ*** – кырыс, ***үрүҥ*** – күн.
3	«Саха өнү көрүүтэ айыһыаны кытта быстыспат ситимнээх» Мандар Уус.

Чинчийээччилэр ырытыылара

Чинчийээччи	Үлэтэ
С.С. Донская, И.В. Мигалкин, В.Е. Степанова	«Сергей Васильев олонхолоро». Дьокуускай Бичик, 2009.
П.В. Сивцева-Максимова, В.Е. Степанова	«История текстов литературных олонхо С.С. Васильева» Вестник СВФУ. Серия «Эпосоведение», №1 (17) , 2020.
А.К. Башарина	«Семантика цветообозначений в фольклорных текстах». Москва, 2000.
Л.Л. Габышева	«Слово в контексте мифопоэтической картины мира». Москва, 2003.
Н.З. Копырин	«Изобразительные средства якутской поэзии». Якутск, 1984.
Б.Ф. Неустроев-Мандар Уус	«Иис-уу ойуута, дьаҥаата», Дьокуускай, 2003.
Э.К. Пекарскай	Словарь якутского языка. Санкт-Петербург, 1959. I-III т.
Толковый словарь якутского языка. I-XII томы. - Новосибирск: Наука, 2004-2017.	

С.С. Васильев-Борогонскай (1907-1975)

Сергей Васильев олонхолоругар туттуллубут өгнөрү наардааһын

Олонхо	Бэчээттэммит сыла	Олонхо строкалара	Өн туттуллуута
Эрчимэн Бэргэн	1971	1661	38
Үөлэн Хардааччы	1957	2243	48
Күн Эрили	1959	3500	122
Айыы Дьураҕастай	2007	2879	66

Сергей Васильев олонхолоругар өн араастаа

Олонхо	Өн араастаа туттуллуута
Эрчимэн Бэргэн	13
Үөлэн Хардааччы	12
Күн Эрили	14
Айыы Дьураҕастай	15

Сергей Васильев олонхолоругар өгнөрү ис хоһоонунан бөлөхтөргө наардааһын

№	Ис хоһоонунан бөлөхтөөһүн
1	Айылҕаны хоһуйуута туттуллубут өгнөр. Халлаан араастаа. Тыаны ойуулаһын
2	Кыыл-көтөр өнө
3	Сылгы өнө-дьүөһүнэ
4	Сүөһү өнө-дьүөһүнэ
5	Дьиэҕэ-уокка, тутууга туттуллубут, туттар тэрилгэ, иҥиккэ-хомуоска сыныаннаах өгнөр
6	Киһи-аймах. Киһини ойуулуурга туттуллар өгнөр
7	Аат
8	Таҥас-сап
9	Киэргэл

«Күөх/ от күөҕэ» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобур
Саха тылын быһаарыылаах тылдьыта (К-5). 75 стр. Күөх. Даҕаанын. Саҥа үүммүт от, мутукча өнө өгнөөх. Зеленый, как только что выросшая трава, как хвоя распустившейся лиственницы.		
1	Айылҕаны хоһуйуута туттуллубут. Саҥа үүммүт от, мутукча өнө өгнөөх.	*Күөх сбирдэҕин, күөх окко, хампа күөх кырыс, күөх салко хонуога , үөр күөх оттоох, ача күөх оттоох, күөх ньуоҕу кырыстаах, бэттиэмэ күөх сирэлиэҕэ, күрэнсибэт күөхтиэҕэ, дьоллоох күөх төлүгүгар, күөх сыһыытыттан, күөх от, кэнчээри күөх уорбаҕаах, күөх кырыс, күөх сибэкки, чээл күөх тэҥсиммит*
2	Тыаны ойуулаһын	*Күөх тыа*
3	Киһини ойуулуурга көспүт суолтаҕа туттуллар өгнөр.	*Күөх көмөйүнүэр*- киһи эрэйин босхо, олус чэпчэкитик туһаан. *Күөх тыын*
4	Кыыл-көтөр ойуулаһын	*Күнүү күөх куорсуннааҕа*
5	Таҥас-сап	*Күөх ыт тириитэ түнкүлэҥнэки сонун, күөх сүҥэйдээх*

«Күөх/ халлаан күөх» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобура
Саха тылын быһаарыылаах тылдьыта (К-5). 75 стр. Күөх. Даҕаанын. Сырдык халлаан өнө өгнөөх. Голубой, как светлое небо.		
1	Халлаан араастаа. Сырдык халлаан өнө өгнөөх. Саха тылын быһаарыылаах тылдьыта. (К-5). 75 стр.	*Күөх халлаан, күөх былыт*
2	Киһини ойуулуурга көспүт суолтаҕа туттуллар өгнөр.	*Күөх былыт көлдьүнэ*- албын
3	Дьиэҕэ-уокка, тутууга туттуллубут, туттар тэрилгэ, иҥиккэ-хомуоска сыныаннаах өгнөр	*Күөх сиэрэ уота*

«Үрүҥ» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобура
Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдьыта (Y-У -12) 1. Үрүҥ. Даҕаанын. Хаар курдук дьүөҥнээх, маҥан. Цвета снега,белый. 2. Ыраах, сырдык, кэрэ. Светлый, чистый (Y-У -12)		
1	Сырдык, айыы дьонун ойуулаан көрдөрөр.	*үрүҥ күн курдук, үрүҥ тыын, үрүҥ күн дьоно, үрүҥ күн өйөтүн, үрүҥ ньуура*
2	Халлаан	*Үрүҥ былыт олбохтоох, үрүҥ былыт*
3	Персонаҕэтар аттара. Айыылар, удьаҕатар. Орто дойду олоҕун- дьылҕатын көмүскүүр буолтыларын Эрчимэн Бэргэнин «үс саханы үөскэтиэҕин» тоҥуч ыйан биэрэр суҥу Айыы өйдөбүлүгэр бу персонаһы киллэрбит.	«Эрчимэн Бэргэн» олонхоҕо: Ол сырытталлына, Үөһэннин, *Үүс-аас бөҕөлээх* *Үрүҥ Аар Тойон ыйаатынан* *Үрүҥ айыы удьаҕатара* *Үрүҥ Айыы*
4	Киһини ойуулаһын. Көспүт суолтаҕа.	*Үрүҥ хоһун үрүҥэччитэ*
5	Кыыл-көтөрү ойуулаһын	*Үрүҥ түүлээх, үрүҥ ыныгаҕы, үп-үрүҥ бөҕэлээх ытыы, кырынаас, үрүҥ тулуук*
6	Дьиэҕэ-уокка, тутууга туттуллубут, туттар тэрилгэ, иҥиккэ-хомуоска сыныаннаах өгнөр	*Үрүҥ көмүс ыкыныыгар, үрүҥ көмүс чоҕоран, үрүҥ көмүс өтүүр*
7	Дьол, илгэ, байыылат олох диэн бэлиэ суолталаанар	*Үрүҥ илгэ*

«Маҥан» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобура
Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдьыта (224-225 стр). Маҥан. Даҕаанын. Үрүҥ дьүөҥнээх, хаар өнө өгнөөх. Белый.		
1	Халлааны ойуулуур. *«Кыырай маҥан халлааны кырсынан»* диэн этиигэ «кыырай» добуйуол тыл халлаан бийигиттэн олус ыраҕыан, санаабыт да сатаан тиийбэт ыраҕын көрдөрөр суолтаҕа туттуллубут. Онтон *«кыыда маҥан халлаан кырсыттан»* диэн холобурга, төттөрүтүн, «кыыда» маҥан халлаан көстүүтүн сиҥилээн биэрэр диэн саныабыт. *«Кыһар маҥан халлаан»* олус ыраах, биир да кыырпах быыыта суох халлаан. Чистое безоблачное небо.	*Кыыда маҥан халлаан* кырсыттан Супту сурулаан түҥэн... ... Ол истэҥинэ, *Кыырай маҥан халлааны* кырсынан Кытаатык кыыл кыыбаарыйан тиийэн кэлэн... *Өндөх маҥан халлаан* *Маҥан халлаан* *Сатаа маҥан халлаан* *Кубаҕай маҥан халлаан* *Хатыр маҥан халлаан* *Арааас маҥан халлаан* *Үрүҥ маҥан халлаан* *Содуулах маҥан халлаан* *Сатаа маҥан халлаан* *Хатыр маҥан халлаан* *Кыһар маҥан халлаан*
2	Киһини ойуулаһын	*Туус маҥан баттахтаах, кыһбаа маҥан дьүөҥнээх*
3	Дьиэҕэ-уокка, туттар тэрилгэ сыныаннаах	*Сандал маҥан остуолтаах* *Күнүүгэр маҥан күүгүлээбит* *Туоҕэ маҥан тууруурдах ойуна Дьаргыл удьаҕан*
4	Сылгы өнүн ойуулаһын	*Туут маҥан аттаах*
5	Айылҕаны ойуулаһын	*Сиэҥи маҥан вартык*
6	Кыыл-көтөрү ойуулаһын	*Кыһбаа маҥан дьүөҥнээх кытаанах кааҕа*

«Араҕас» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобура
Саха тылын быһаарыылаах тылдьыта (А -1). Араҕас. Даҕаанын. Сырдык саһархай. Светло-желтый. *«Араҕас илгэ»* былыргы өйдөбүлүнэн Үөһээ таҥаралартан бэриллэн үрүҥ ас-үөл, үүт-арыы дэлэйиштэ.		
1	Саха дьонугар араҕас өн үчүгэй суолталаах, баай-тот өйдөбүллээх.	*Арыы саҥыл араҕас хааннаах киһи* диэтэхпитинэ, тута үчүгэй, сэнэх дьүөҥнээх, үчүгэйдик олорор киһини өйдүү түһэҕин.
2	Дьол, илгэ, байыылат олох диэн бэлиэ суолталаанар.	*Араҕас илгэ*
3	Халлааны ойуулаһын	*Араҕас халлаан, араҕас маҥан халлаан, араҥас ый, араҥас сулуг*
4	Айылҕаны ойуулаһын	*Араҕас ньөлүү алаастардаах, араҕас буор ардахтаах, араҕас толооннноро*
5	Дьиэҕэ-уокка, туттар тэрилгэ сыныаннаах	*Араҕас ньуурдаах аарыма сандалы остуол*

«Кыһыл» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобура
Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдьыта (К-5). Кыһыл. Даҕаанын. Хаан курдук өнөөх. Красный. Кытарымтыйан көстөр, кытархай, кугас. Рыжий.		
1	Кыһыл өнү көнөтүнэн, сирэйинэн туттубаттар. Көспүт суолтаҕа туттуллар	Кыа хаанын тохто, *Кыһыл этин сэйиэктээтэ...* Эт сутуурактарынан Эттэспитинэн бардылар, *Кыһыл илиилэриннэн* Кырбаспытынан бардылар.
2	*Кыһыл* диэн өнү тэҥнэбилгэ туттубут	*Кыһыл саҥыл* уорҕатын Сахсыйа оонньоообут курдук Кытархай имнэрдээх эбит... *Кыраасканаах кыһыл талахтардаах* Үкээкир омук тонустара Үнкүүллээн битийэ тураллараан курдук
3	*Кыһыл* өн абааһы дойдутун көстүүтүн ойуулуурга	*Кыһыл кыыл, өнөх кыһыл долгуннар*
4	Киһини ойуулаһын	*Кыһыл оҕо саҥата*
5	Айылҕаны ойуулаһын	*Кыһыл сирэйи чохтоох, кыһыл кулаах кыбыытылаах*

«Хара» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобура
Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдьыта (Х- 13) Хара. Даҕаанын. Хаа өнөөрүн курдук өнөөх. Черного цвета, черный. Аат. Хаар түҥнэм инниэ өбүгэр уҥуохтубут кэнсэ сир. Сулаа черная земля. Хаарас тыл. Киһи. Человек.		
1	Хара тыа диэн хойу мастаах, халыҥ тыа өйдөтиллэр.	*Хара тыаа, баай хара тыа, хроноҥ хара тыаа, уҥуох бар хара тыаа*
2	Тыа суолтатын быһаарар доҕуйуол тыл. Хара тыа курдук эбэҥ айыыстардаах дьон эбит диэн өйдөбүлгэ сурдбар буолуон сөп.	*Кинтэр хара тыаа курдук,* Кинэ быысыанэн дьон эбит, *Баай хара тыаа курдук,* Бар дьоннооох мат эбит.
3	Киһини ойуулаһын. Киһи аата.	*Айыы кэйиитин арыллай хара хараҕа, хара өө хаастаах, Дуодар Хара Уус*
4	Сылгы өнүн ойуулаһын	*Хара аттаах.Арааҥ Мэлгэдэй буланныыр, кэпсэл хара сиэлэк*
5	Сүөһү өнүн ойуулаһын	*Хара тиэдэҕэс*
6	Уус-уран тэпсиэбилгэ туттубутун көрдүүт	*Хара сайыы кутуруун хаҥсыйаннара* үрдүт курдук хаҥыс хаастардаах эбит.
7	Кыыллы-көтөрү ойуулаһын	*Хара тууттаах, хара уҥар, хара маҥнас суор, хара өлүкчэ торгон бөрө, уҥуу хара кыыл*
8	Аллараа дойду олохтоохторун ойуулаһын	*хара бөҕөр көҕүстэнэн, сиппорчоҕо сиппиҥ мэрдэҥнэ* курдук *сиппэ хара баттахтаах, сөдүөтэс хара хараастаах, атаара хара кутуруохтаах, хара тэлэстиэх, күөхтэ хара ньөлөбөох, дьиэ хара тыыччахтаах.Хара.Дьаҥыс Уот Мэнэлгэстэй*
9	Абаҕы дойдутун ойуулуурга туттубут	*Хара баҕахай бисиэнтэра, хара бадараан, хара кудҥыс бисиэнтэрэ, ньиэ, хара тиэтэ».*
10	Хаар түҥэм инниэ өбүгэр уҥуохтубутун кэнсэ бөҕөр сир. Хара өө «арааннаг баай-дуоп, биг» диэн» суолтаҕа туттубут.	*Хара бөҕөр, хара сир.*
11	Көспүт суолтаҕа. Кэрэҕэ суолтаҕа	*Хара тиэм, хара саҥаа , хара сэр, хара хаанын тохто*
12	Хаарыс тыл. Киһи. Киһи-айах	*Уг бараа хара кэтэхсэр, хара хараастаах нарбаҕыт, хара кыыллаанна, хара кэрэт*
13	Таҥас-сап	*Хара быыстаах сабыдыалаах*
14	Дьиэҕэ-уокка, туттар тэрилгэ сыныаннаах	*Суоллаах хара остуол, ол хаҥас суоллаах*

«Борон» өнү суолтатынан туттуллуутун ырытыы

№	Ис суолтата	Холобура
Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдьыта (стр 394) Борон ураанхай. Фолькорга-ырыаҕа-хоһоонҥо саха, саха дьоно диэн өйдөбүлгэ туттуллар. Фольклорное художественное выражение в значении якуты (букв. Смуглолицый люди)		
1	Саха, саха дьоно	*Босхо бастаах, боҕуйар сүүгөхтээх борон ураанхай*

Сергей Васильев олонхолоругар өгнөрү суолталарынан наардааһын

№	Суолталарынан наардааһын
1	Көнө суолтаҕа
2	Тэҥнэбилгэ
3	Киһи, айылҕа, барамай, сылгы-сүөһү, көтөр-кыыл өнүн-дьүөһүнүн ойуулуурга
4	Көспүт суолтаҕа

Сергей Васильев олонхолоругар өн көстүүтэ саҥа чааһынан бэриллиитэ

№	Саҥа чааһынан наардааһын	Холобур
1	Даҕаанын	*Күөх сэбирдэх, күөх солко хонуу*
2	Аат тыл	*Хара сир*
3	Хаарыс тыл	*Хара норуот, үс бараа хара кулуккэр, борон ураанхай*

ТҮМҮК

1. Сергей Степанович Васильев-Борогонскай - устар ууну сомоҕолуур уус-уран тыллаах олонхоһут-суруйааччы эбит.
2. Сахаларга, ордук чоолаан үс өн чорбойор: хара, күөх, үрүҥ. Итини биһиги хара өн-буор сир, күөх өн- көҕөрөр халлааннаах, күөх сирэмнээх Орто дойду, үрүҥ өн-Үрүҥ Аар Тойон олорор сирэ Үөһээ дойду диэн омуктуут өйдөбүлүэн быһаарабыт. Бу өннөр сахаларга олох бэлиэтэ буоллаллар эбит. Ол Сергей Васильев олонхолоругар арыллхайдык көстөр.
3. Сергей Васильев олонхолоругар туттуллубут өннөрү ис хоһоонунан 9 бөлөххө наардаатыбыт: айылҕаны хоһуйуута туттуллубут өннөр, халлаан арааһа, тыаны ойуулаһын, кыыл-көтөр өнө, сылгы өнө-дьүөһүнэ, сүөһү өнө-дьүөһүнэ, дьиэҕэ-уокка, тутууга туттуллубут, туттар тэрилгэ, иҥиккэ-хомуоска сыныаннаах өннөр, киһи-аймах, киһини ойуулуурга туттуллар өннөр, аат, таҥас-сап, киэргэл.
4. Сергей Васильев олонхолоругар өннөрү 4 суолтаҕа туттубут эбит: көнө суолтаҕа, тэҥнэбилгэ, киһи, айылҕа, барамай, сылгы-сүөһү, кыыл-көтөр өнүн-дьүөһүнүн ойуулуурга.
5. Сергей Васильев олонхолоругар өн элбэхтэ даҕаанынан бэриллэр. Аат тыл, хаарыс тыл суолталарыгар эмиэ көстөр.
6. Сергей Васильев олонхолоругар аҕыс сылгы өнө туттуллубут: маҥан, хара, сиэр, көҕөччөр, кэрэмэс, тураҕас, маҥаас, элэмэс.

Онон олонхоҕо өн туттуллуута - ойуулуур-дьүөһүннүүр суолталаахтар. Олонхоҕо өн туттуллуутун өнүгүө саха норуотун историятын, сиэрин-туомун, үгэһин, культуратын билгэҕин. Олонхоҕо өн көстүүтэ олонхо тылын баайын, этигэннин көрдөрөллөр, саха